

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 25 י"ח באלול תשע"ט 19 בספטמבר 2019

"בית עלמי בזיקים הסמוך לעזה, שוקם וימשיך להיקרא ע"ש המשפחה הערבית המיוחסת שבנתה אותו לפני 100 שנה. "לא בורחים מהעבר", אומרים בקיבוץ ומקווים שזו

אבן פינה לעתיד משותף" (הארץ 10.8.2019)

דבר היו"ר

חברות וחברים יקרים,

לובן החצב כבר מעטר את צידי הדרכים ושדות הבר. שדרתו המעוקלת, מתנדנדת ברוח, עושה עצמו חלש, כנוע במידת מה, וכאילו נענה למשבי רוח מקומיים וזמניים. גודש הפקעות הנאחזות איתן בינות לסלעים מלמדות על חוסנו של זה הניצב איתן ומפיץ פנינים בלובן מטהר. שלהי קיץ, ערב חג.

ראש השנה הממשמש ובא, נקרא במקורות היהודיים "יום הזיכרון". אלא שכאן, אנו מבקשים מבורא עולם שיזכור את יצוריו שלו: "אֵתָהּ זֹכֵר מַעֲשֵׂה עוֹלָם וּפְקֹד כָּל יְצוּרֵי קֶדֶם, לְפָנֶיךָ נִגְלוּ כָּל תַּעֲלוּמוֹת וְהַמּוֹן נִסְתָּרוֹת שְׁמִבְרָאשִׁית". מוטיב הזיכרון הוא מן המרכזיים בתרבותנו וביהדות האדם מצווה על הזיכרון. בקבלת שבת אנו קושרים את הזיכרון לשימור: "שמור וזכור בדיבור אחד" – התנאי לשימור הוא הזיכרון.

בשירת האזינו אנו מוצאים: "זָכֹר יָמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שָׁנוֹת דוֹר וָדוֹר שֶׁאֵל אֲבִיךָ וְיִגְדְּךָ זָקְנֶיךָ וַיֹּאמְרוּ לְךָ" (דברים לב ז). על מנת להעצים את הזיכרון ולהבין את מעשי הדורות יש לשאול את אבותינו וזקננו.

בשנים האחרונות לא מעט חברים בקרבנו פועלים להבנת "שנות דור ודור", מדברים, שואלים ומתעדים את בוני, מייסדי ופעילי ההתיישבות והעשייה בדרום, ומעלים את הדברים על הכתב לטובת הרבים. גליון זה המונח לפניכם, הוא אחד הביטויים לכך. אנו מוקירים ומעריכים את פעלם של חברים אלה וקורא לאחרים ליטול חלק במשימת הדור.

ברכות לשנה טובה ומאושרת, שנת יצירה, בניין ויצירתיות בשימור!

ד"ר אבי ששון

יו"ר ועדת דרום

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: ד"ר אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע
טלפון: 08-6192752
ofer@shimur.org.il

לציבור הנאמנים שלום

25 גיליונות "נאמנגב" ראו אור מ 2012 עד היום - נקודת זמן ראויה לציון: בזכות הכותבים, המגיבים, הקוראים והמגיבים. כשמו כן הוא: ביטאון לנאמני ומתנדבי המחוז וכלל שוחרי נושא השימור באשר הם. לציון האירוע, הביטאון מורחב מתמיד. גיליונות ביטאון "נאמנגב", שוכנים כעת במקום של כבוד, באתר האינטרנט של המועצה לשימור אתרים. לנוחות חיפוש הכתבות, צרפנו בסוף הביטאון את מפתח הגיליונות. ועדת דרום התכנסה והתקבלה באירוח חם ולבבי, ב"מרכז להנצחת חיילי האנז"ק בבאר שבע"; בית בורוכוב בקיבוץ משמר הנגב, מחדש את עלומיו, התכניות על השולחן, התקציב כמעט מוכן ובקרוב נקוה תתחיל המלאכה; בחודש יולי נחנך ברוב עם צריף הראשונים בחצרים (מעניין ושונה, מומלץ לבקר); נפגשנו עם אנשי מכללת "סמי שמעון" בבאר שבע, לבדיקת החלת נושאי השימור בתכניות לימודי ההנדסה; צריף הראשונים בתפרח שומר ושוקם, גם מאפיית המצות הצמודה אליו שומרה ושוקמה ומוכנה למפעיל... על הפרק כעת ייעוד סופי למבנה; "בית עלמי" בקיבוץ זיקים שומר ונפתח לציבור, במהלך עבודות השימור ביצעה המועצה לשימור שימור ושיקום ציורי תקרה במבנה; תכנית "אמץ אתר" המופעלת בהצלחה רבה באשקלון, תופעל השנה כך נקוה, גם בבאר שבע, בירוחם ובמועצה אזורית אשכול; וביום רביעי 16.10.2019 יחנך "מצפור החנפרות" (ע"י הישוב עזוז) - ההזמנות בדרך וכולם מוזמנים.

- רישמו ביומנים, סיור נאמנים בערבה 7.11.2019 -

עד כאן לקט פאה ושכחה

יוגב עפר מנהל מחוז דרום

אחת לעשור, אנו זוכים לשינוי משמעותי בלוח השנה. עשור תש"ע יוצא והנה נכנס ובא עשור תש"ף.

תהייה השנה מאירה, מיוחדת ותוביל אותנו להצלחה ביצירתיות

שנה טובה ומאושרת!

כביש בישראל ומספרו 3

הנתיב שעליו עובר הכביש מאשקלון ללטרון הוא עתיק יומין, מחבר את מישור החוף באזור אשקלון לפנים הארץ, לכיוון הרי ירושלים וכן צפונה, מערבית להרי-גופנא והשומרון (היום עם כביש 6). לאורך הדרך היו בתי חווה שבחלקם כללו רהטים/סבילים עם מים לטובת ההולכים (אחד מהם בשיקום, מערבית למחנה עמנואל)

במלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, החליטו העות'מאנים לבנות את הכביש כחלק מהמאמץ המלחמתי להגיע לתעלת סואץ, כדי לחסום את הנתיב הימי החשוב כל-כך לאימפריה הבריטית (המקשר בין אירופה להודו). סלילת הדרך התנהלה בניצוחו של מפקד האזור איזט ביי שישב במפקדתו ירושלים, על-ידי המהנדס התורכי סוריה ביי ועוזרו איתן בלקינד ממשפחת בלקינד מראשון לציון, כשהיה בגיל 17-18 בלבד. המודד הראשי היה דודו של בלקינד, יעקב פריימן. מפקדת הכביש נקבעה במנזר לטרון. אורך הכביש היה כ-40 ק"מ שחולקו למקטעים של 4 ק"מ ועליהם עבדו קבלנים שונים, רבים מהם יהודים: מאיר דיונגוף, האחים שלוש, ישראל זייגר ועוד. למפקחים מונו משה רפפורט, עשהאל פוחצ'בסקי וצעירים נוספים. בכוח העבודה היו מאות יהודים שהמירו את העבודה ב"עמלייה" בשרות בצבא העות'מאני ומקומיים מכל העדות. מסעדה נפתחה בואדי סראר (שורק) ע"י נחום סדומסקי מראשון לציון ושם התאספו כל עובדי הכביש היהודים. סלילת הכביש נמשכה 4 חודשים בלבד ובחנוכה תרע"ו נסתיימה העבודה על הכביש. לא

נותרו בשטח שרידים לגשרים שעליהם עבר הכביש מעל הוודיות/ הנחלים: נחל שורק, נחל אלה, נחל גוברין ונחל לכיש.

בהמשך למאמץ המלחמתי מול ההתקדמות הצבא הבריטי בסיני בשנת 1917, בנו העות'מאנים במקביל לכביש מסילת-רכבת, מא-ת-ינה (התחנה ליד כפר-מנחם) לבית-להיה (בצפון רצועת עזה). מהרכבת נשארו הגשרים על נחל שורק (שנהרס בסלילת הכביש החדש) ועל נחל אלה (ליד צומת קסטינה).

התורכים הקימו מחנה

גדול בצומת הרכבת יפו-ירושלים וכביש לטרון-עזה, מחנה "ואדי-סראר". האנגלים הוסיפו ופיתחו את המחנה למרכז האספקה הגדול בארץ.

ליד תחנת הרכבת ואדי סראר הוקמו בית-חולים ובית-קברות לפועלים המצרים שנהרגו/נפטרו במהלך מלחמת העולם הראשונה וכיבוש הארץ ע"י הבריטים. במקום מוצב אובליסק לציון בית הקברות.

בשנת 1929, בהיותו מוצב במחנה ואדי-סראר/שורק, ראה השוטר שמואל ווייסברג את בית-הרצל שליד חולדה מותקף על-ידי המון ערבי והזעיק עזרה ממחנה רמלה. כך הציל את חיי הפועלים בחווה (להוציא את ציזיק שנהרג) שפוונו לתל אביב.

גשר רכבת עותמנית על נחל האלה (קריית מלאכי)
בתואי א-תינה (כפר מנחם) בית חנון: עפר יוגב

בשנת 1936 החליטו בממשלת המנדט הבריטי להשקיע בכבישים בארץ ישראל. הקבלן דוד נוטמן מראשון לציון זכה בסלידת הכביש עם תשתית סולינג (אבנים בינוניות/קטנות) על משטח מהודק ומעליו אספלט. באותה שנה הגיע המהנדס זאב פריזר לגור בבאר-טוביה על-מנת לבנות את שני הגשרים, מעל נחל גוברין (ליד הכניסה למושב שפיר) ומעל נחל לכיש (גשר הקשתות, ליד מרכז שפירא). בנוסף נבנה גשרון על נחל דגנים והיה בו שימוש כמחסה במלחמת העצמאות.

דוגמת דרך סולינג ע"י כפר הריף: עפר יוגב

בשנים 9-1936 חל "המרד הערבי" והתחבורה היהודית סבלה מפגועים. תגובת השלטון הבריטי הייתה הקמת משטרות (טיגרטים) במקומות שולטים. אחת מהן הייתה משטרת לטרון, אשר שלטה על צומת כביש 1 (ירושלים – יפו) וכביש 3. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נבנו מחנות-מעצר בעמק לטרון ובהם נכלאו גרמנים ואיטלקים, אויבי הבריטים. ב"שבת השחורה" 29.6.1946, בעקבות "ליל-הגשרים", הורחב מחנה המעצר ל-4 מחנות לאורך הכביש בעמק לטרון, ובהם נכלאו רבים (2700 בסך-הכל ו-70 ממנהיגי הישוב).

בצומת כביש 3 וכביש 4 (כביש החוף, היום צומת סילבר) נבנתה חוות-ניסיונות חקלאית על-ידי פקיד המנדט לחקלאות ודייג בדרום, שלמה ענתבי (היום כפר הנוער).

במלחמת העצמאות הייתה סכנה שהצבא המצרי ינסה לכבוש את הישובים בדרך לפני הארץ דרך הכביש. לכן הוקם מחסום על-ידי החבלנים של גבעתי מגדוד 53, עודד הנגבי ושרגא אלון. המחסום כלל גושי בטון, מוקשים וגדרות באורך 300 מטר, מנחל גוברין ועד הכניסה לכפר ורבורג.

[ב"מבצע-תינוק" שבו הועברו ילדי נגבה, גת וגלאון למרכז הארץ, כמעט נפגעו הילדים והאימהות בגלל חוסר תאום עם אנשי המחסום].

גדודי גבעתי 52, 53 ו-54 נלחמו על המשלטים לאורך הכביש כאשר יצחק פונדק מיקם את מפקדתו של גדוד 53 מתחת לגשרון נחל דגנים ליד סואפיר-אל-ע'רבייה (מול מרכז-שפירא) והמקום כונה בפי חיילי הגדוד "הוטל דה-בריגי".

מחלקת הג'יפים "שועלי שמשון" של גדוד 54 כבשה בהסתערות רכובה את הגבעות בין מחנה ג'וליס-עמנואל (עם בראשי, מניר דוד). הגדודים ספגו הפגזה קשה ביותר שארכה שלוש יממות על משלט עיבדיס. כוח מצרי שהגיע מכיוון מגידל-אשקלון ניסה לכבוש את צומת כביש 3 ו-232, אך הונס בידי פלוגה בפיקוד בן-יעקב מבאר טוביה.

באזור צומת נחשון ומושב בקוע החלה "דרך בורמה" - דרך עוקפת למשטרת לטרון, שנכבשה על ידי הלגיון הירדני אשר ניתק את הדרך לירושלים. בסוף המלחמה נבנה "כביש הגבורה" מס' 44 לכיוון צומת הרטוב/ בית-שמש, אשר היווה את הדרך העיקרית לירושלים.

בעמק מדרום למשטרת לטרון היו מספר ניסיונות כושלים לכבוש את המשטרה [מבצע בן-נון א' ו-ב']. לאחר מלחמת העצמאות הוחלט לבנות ליד מסמיה (צומת ראם) ישוב, "משמיע שלום". היישוב החל להתפתח וכלל עשרות משפחות, אך הוחלט לפרק אותו והמשפחות התפזרו לבני-עיי"ש ובני-רא"ם.

יישוב נוסף הוקם ליד צומת הודיה בשם כפר-כורמים שהפך לכרמון בשנת 1952. המייסדים היו משפחות מבוגרות מרומניה. הכפר נחשל כלכלית ופורק בשנת 1962. במקום ניטעו פרדסים ומטעים. בשנות ה-80 הורחב הכביש עד מחנה בר-לב (בעת שהיה מחנה תובלה) ועד כפר ורבורג (שגר בו יגאל הורוביץ, שר האוצר באותה תקופה). בשנת 2002-3 נבנה קטע הכביש בין לטרון לצומת נחשון מבטון, כניסיון לחסוך תיקונים בעתיד. עקב העלות הגבוהה לא נמשך הניסיון. בשנת 2011 הוחלט להרחיב את הכביש מכפר ורבורג לצומת סילבר. סיום העבודות היה צפוי למרץ 2018. מספור הקילומטרים של כביש 3 נגזר מקטע החפיפה עם כביש 40. מצומת מלאכי (קסטינה) מערבה - המספר הולך ויורד מ-244, ומצומת-ראם (מסמיה) מזרחה - הולך ועולה מ-249. עד "הסכמי אוסלו"- המשיך הכביש מזרחה לרמאללה וירד ליריחו/גשר-אלנבי. לאחר ההסכם מסתיים הכביש במבוא חורון.

אתרי טבע/נוף ומורשת לאורך הכביש:

שלולית-חורף בצומת הודיה/ יער-כרמון, כרמון - אתר אשפה המנוצל לשאיבת גז, סביל (ליד מחנה עמנואל), גבעת-זכרון לגדוד 53, גשר הקשתות, שלולית-חורף שפיר ואנדרטת הטייס דני שטהל (בכניסה לעין-צורים), טיילת חדשה לאורך נחל לכיש (מגשר הקשתות דרומה), גשר פריזר (בכניסה למושב שפיר), מחסום כפר ורבורג, בית-פומפורובסקי (בקריית-מלאכי), גשר הרכבת התורכית (ליד בית הקברות של כפר אחים), מחצבה עם ממצאים כלקוליתיים ליד בית חילקיה, שביל "מושקו רוס" לאורך נחל תמנה (בין יד-בנימין לבית-חלקיה), חורשת סוללי כביש 6 ובריכת שכשוך (במחלף שורק), חניון נחל שורק (ליד בית הקברות יסודות/נצר-חזני), תחנת הרכבת התורכית והאובליסק (ליד מחנה שורק), אנדרטת חיל ההנדסה (בכניסה למשמר-דוד), יער המגינים (ליד צומת נחשון), התחלת "דרך בורמה" (בית-הבאר מול מושב בקוע), אנדרטת אלכסנדרוני (ליד מחלף נחשון), חורשת אלת ארץ ישראל (מצפון לכביש, ליד מחלף נחשון), מנזר לטרון (רקפות בחצר המנזר) ומשטרת לטרון (אנדרטאות רבות ממזרח למוזיאון השריון) בצומת לטרון. מנזר אמאוס (שרידי כנסייה ליד הכביש), פארק איילון (פארק קנדה לשעבר).

יובל נבו - עין צורים

גשר הקשתות על נחל לכיש בהצפה: עפר יוגב

הסביל המנדטורי ובית המכס בבאר שבע

בדרך הישנה לניצנה ומצרים

חזית הסביל: שלמה ציזר

הסביל בנוי מאבנים בלתי מסותתות ובנוי משלושה חלקים עיקריים: מיכל אגירה מבטון מטויח עם פתח בגג הסביל, בחזית האחורית גרם מדרגות לגישה לפתח המיכל ומשלוש חזיתות. יש בו שלושה פתחי מים בגומחות מקומרות. החלק העליון של כל גומחה בנוי כקשת. הסביל ומערכת השתייה חוברו לצינור מים שהזין את מיכל המים. תודות למר ששון בר צבי ז"ל (בעבר המושל הצבאי בנגב והממונה על נכסי העיריה) נשמר הסביל.

היום הסביל מצוי בשטח גן מפותח בשכונת נווה נוי.

מאחורי הסביל נבנה מבנה מלבני קטן ששימש בית מכס, ובסמוך הותקנה רחבה סלולה. המקום נבחר להיות תחנת מכס כי הוא ניצב בקרבת שני הכבישים העיקריים המגשרים בין ארץ ישראל ומצרים. בית המכס הוקם בשנות ה-40, בעת שבאר שבע הייתה ישוב הקבע האחרון על כביש זה עד לתעלת סואץ: מבאר שבע עד לאיסמעיליה, מעל ל-280 ק"מ, לא היה כל ישוב אזרחי. למרות שגבול הארץ היה בניצנה.

בשנות ה-40 של המאה ה-20, בתקופת מלחמת העולם השנייה, ארץ ישראל הייתה בסיס אסטרטגי וצבאי והכביש למצרים, שעבר דרך באר שבע, נסלל ושופץ והיה ציר חשוב שלאורכו נבנו מחנות צבא (קמף א-שריף בצומת הנפט והיום עיר הבה"דים, או בשם מחנה שרון היום ועוגה אל-חפיר, היום תל ניצנה).

לאחר שנת 1943, תפקדה תחנת המכס במניעת ההתיישבות בנגב, בעקבות חוק הקרקעות המנדטורי משנת 1940 ו"הספר הלבן" שאסר על יהודים לרכוש קרקעות בארץ ישראל.

ותיקי הנגב זוכרים כיצד היה עליהם לעצור ברחבה ולחכות עד שהשוטר הערבי יצליח לרשום את השמות

הזרים לאוזניו. בינתיים היו שותים מן הסביל, או נכנסים לדובב את הקצין הבריטי המשועמם. שהיה לבוש במכנסי חאקי רחבים וקצרים, גרבי חאקי עד הברכיים, כובע שעם ומקטרת בפיו - היה שמח להפר מעט את השיגרה. יום אחד שאל את זאב וילנאי: "מה זה 'רביבים'? אני רושם את השם הזה מאות פעמים ומעולם לא הייתי שם. מה מביא לשם צעירים רבים כל כך בשמחה ובשירה? האם נערכים שם משחקי כדורגל?"

בית המכס לא הצליח להצר את רגלי ההתיישבות בנגב. במלחמת העצמאות נהרס מבנה בית המכס.

רצפת בית המכס: שלמה ציזר

שלמה ציזר - באר שבע

גאוגרפיה קדושה של חבל הבשור

קברי שיח' שנבנו והתמסדו בחבל הבשור התחתי ובשוליו בשלהי התקופה העות'מאנית
ובראשית תקופת המנדט הבריטי

העלייה לרגל לאתרים מקודשים והערצת קברי קדושים, הינה תופעה דתית וחברתית הידועה ברחבי העולם ובארץ-ישראל בפרט. בארץ-ישראל ששימשה כמרכזה של התופעה במזרח, לבשה תופעה זו ממדים וצורות רבות ומגוונות בקרב בני כל עדותיה ודתותיה. מלכתחילה נקשרו מסורות קודש סביב אתרים הקשורים בכתבי הקודש (תנ"ך והברית החדשה בעיקר), או סביב אתרי קבורה של אישים ודמויות מתקופות אלה. מטבע הדברים, התפרוסת הגאוגרפית של תופעה זאת והמנהגים הקשורים בה, התמקדו בערים הגדולות ובליבה של ארץ-ישראל.

משהחל התהליך כבר למן התקופה הביזנטית, לא ניתן היה להאט אותו ובוודאי שלא לבלמו לחלוטין. אט אט הצטרפו לתהליך גם המוסלמים, כובשי הארץ בימי הביניים.

אתרים אלה משכו אליהם אוכלוסיות מגוונות, מסיבות וממניעים שונים ולצרכים מגוונים לאו דווקא "דתיים" גרידא. יש ובתקופות מסוימות, ניצל השלטון המרכזי תופעה עממית זאת לצורך קידומן של מטרות שלטוניות, צבאיות ואסטרטגיות.

נראה כי אחד משיאייה של התופעה העממית מחד ושיאו של הניצול השלטוני מאידך היה בתקופה הממלוכית, בשלהי ימי הביניים. בתקופה זו יזם השלטון המרכזי הקמתם וטיפוחם של אתרי קודש בחבל ארץ חדש יחסית, לקידום צרכים פוליטיים גרידא, תוך שימוש במסורות מקודשות. בתקופה זו הוקמו אתרי קבורה מקודשים רבים בארץ-ישראל, תופעה שנמשכה גם לתוך התקופה העות'מאנית. אתרים אלה לא בהכרח היו קברים מלכתחילה, שכן הוקמו גם לציון אירועים, ניסים וזיכרון לדמות מסוימת. כך או כך, בשפה העממית יכוננו אתרים שכאלה 'קברי שיח' גם אם אין הם קברים, או 'מקאם' בערבית, שמשמעו 'מקום', 'ציון', 'ניצב' - מושג נכון יותר.

האתר האופייני הוא מבנה רבוע, בנוי אבן עם פתח נמוך וחלון קטן, מקורה בכיפה ועליה אבן המעוצבת כחצי סהר. במבני כיפה רבים קיים מעין צריח אבן גלילי בראש הכיפה. תקרת המבנה כיפתית ומסויידת לבן, מה שמבליט אותה בסביבה. הכיפות הללו בולטות גם בקברי קדושים חשובים, בהם מסגדים וחללים נוספים כנבי יושע, נבי רובין ואחרים.

מצבת הקבר של האיטיות עצמה נמצאה בדרך כלל במרכז המבנה. לעיתים סביבה מצבות נוספות, בדרך כלל של בני משפחת הקדוש. הקבר מכוון ממזרח למערב, כמקובל בקברי מוסלמים, כאשר פני המת פונות לכיוון מכה, דרומה. המבנה הוא מבנה קמרונות צולבים המקורה בכיפה. פנים המבנה היה מטוייח ומסוייד בדרך כלל. במקרים רבים גם הרצפה טוייחה וסויידה. בדרך כלל על הרצפה נפרסו מחצלות או שטיחים יקרים, ככל שהאתר חשוב יותר.

בקיר הפונה דרומה מצוייה גומחת תפילה (מיחראב). לעיתים יותר ממיחראב אחד. במבנים רבים יש גומחות ששימשו כמוקדים להדלקת נרות.

לעיתים רבות היו קברי הקדושים מעוטרים בעיטורי "חמסה", כנגד עין הרע ובכתובות מהקוראן. למבני הקבר צמודים, גם באתרים קטנים, חדר או חדרים נוספים ששימשו למטבח, למגורי אנשי אחזקה, ככיתת לימוד או כחדר אירוח.

באתרים מרכזיים הוקמו שורת חדרי אכסון לעולי רגל, בדרך כלל סביב חצר מרכזית.

- אל עארף, עארף. 1933. שבטי הבידואים במחוז באר שבע. תל אביב (תרגום: מ' קפליוק). בטבלה - ע"ע.
- בר-צבי, ש', אבו רביעה, ע' וקרסל, מ'. תשנ"ח. קסם הקברים - מנהגי אבלות ופולחן צדיקים בקרב בדווי הנגב. משרד הבטחון - ההוצאה לאור. בטבלה - בא"ק.
- בר-צבי, ש'. תשנ"ו. מסורות ואמונות של הבדווים בנגב. מוזיאון ג'ו אלון ובאר שבע. בטבלה - ב"צ.
- מפת מוסיל, 1907. בטבלה - מ'.

מס'	נקודת ציון	שם	מקור כרטוגרפי \ ספרות	ישוב סמוך \ נחלה
1	1139-1023	שיח' מנצור	מפת דורות 1:20.000, 1955. מפת עזה 1942, 1:100.000	הוג'
2	1310-1022	?	מפת קרית גת 1:50.000, 1967	חר' מחאז
3	1146-1020	נבי הוג'	מפת דורות 1:20.000, 1955. מפת עזה 1942, 1:100.000	הוג'
4	1145-1019	שיח'ה פאטימה	מפת דורות 1:20.000, 1955. מפת עזה 1942, 1:100.000	הוג'
5	1270-1013	"אליהו הנביא"?	מפת רוחמה 1:20.000, 1947	תל נגילה
6	1290-0975	אל פרישי	ב"צ: 51	תל מלח - תיאאה
7	114-095	צאלח אל עוקבי	בא"ק. ע"ע: 186	זחיליקה
8	1020-0942	שיח' עבאס	מפת ניוקומב, 1917	אם נוחילה
9	1188-0932	שיח' עבד אל מנעם	מפת בית הגדי 1:20.000, 1955	חר' אל קאדי
10	0952-0930	שיח' נבהאן	מפת עזה 1:100.000, 1942. ע"ע: 184. ג'רו, 1863. מ'	אל בריג'
11	0936-0913	אלמע'אזי, נבי אלפלוג'י, נציר?	מפת עזה 1:100.000, 1942. ע"ע: 116, 183	א-נוציראת
12	1239-0900	א-שיח' צאלח (אל עוקבי?)	מפת חר' אם אל בקר 1:20.000, 1947. ע"ע: 186	אל הוזיל
13	1196-0889	עמרי אבן רבאב (עמאר)	מפת א-שריעה 1:20.000, 1947. מדריך ישראל ו': 346	תל א-שריעה
14	1263-0883	?	מפת חר' אם אל בקר 1:20.000, 1947	אל הוזיל
15	1125-0880	אבו הרירה	מפת א-שריעה 1:20.000, 1947. ע"ע: 186 -185. ג'רו, 1863	תל אבו הרירה
16	1050-0877	מקאם אל ח'אג'יה חפיימה	מפת עזה 1:100.000, 1942	אם נחילה
17	0953-0875	שיח' נחרור (סלימאן)	מפת עזה 1:100.000, 1942. ע"ע: 180-181.	אל עאמור
18	0983-0827	שיח' צוליב	מפת עזה 1:100.000, 1942	אבו בקרה
19	1269-0812	נבי פרפור	מפת חר' אם אל בקר 1:20.000, 1947. מדריך ישראל ו': 290	חר' כרכור
20	136-081	שעב אל ולי (שיח' צאלח)	בא"ק	א-לקיה
21	0952-0790	שיח' נוראן (נבי) נוראן	מפת שומכר, PEFQs 1886. ע"ע: 179.	חר' מעין אבו סיתה
22	0853-0731	שיח' א- דנאג'רה, נבי דנקור	מפת רפיח 1:100.000, 1942. ברסלבסקי, י'. תש"י. הידעת את הארץ - ארץ הנגב ב'. תל אביב: 406. מיטיב, ב'. 1999. סיפורו של גבול. בתוך: יחדיו, סיפורי ראשונים. נירים: 20-22.	א-שמאליה
23	1344-0729	שיח' חוסין	מפת באר שבע 1:100.000, 1946	ביר א-סבע
24	098-077	סדרת אל ערבת	עץ שיזף, בא"ק: 89-90	ג'בראת
25	116-075	חסן אבו עיאדה	בא"ק	תיאהא
26	105-074	אחמד אל דג'אני	בא"ק	ת'ראבין
27	1072-0639	שג'רת אם זיפיר	עץ אשל, מפת מוסיל, 1907	שושה ביר
28	1272-0472	עותמאן אבן רבאב אלעאת'ם	ע"ע: 182 (+ קבר צמוד עם מסורת מעורפלת).	עסלוג' (ת'ר אבין!)

עצים ליד קברי קדושים

להתקדשות עצים וחורשות במסורת המוסלמית, יש שורשים המבוססים על מסורות ומנהגים שהיו קיימים בארץ-ישראל מקדמת דנא. כך גם התופעה של עצים מקודשים ליד קברי קדושים, רווחת וידועה באגן הים התיכון ומעבר לו, בקברי מוסלמים וכן בקברי קדושים יהודים. העצים הקדושים, הפכו, אם כך, לחלק בלתי נפרד מנוף קברי הקדושים בארץ ישראל. מיני העצים שליד הקברים רבים ומגוונים: אלון, תאנה, חרוב, זית, תות, אלה ושיזף הם האופייניים. קדושת עצים אלה אינה נובעת ממינם אלא מסמיכותם למקום הקדוש.

קיימת אמונה כי עצים אלו מוגנים יותר מעצים אחרים, כן האמינו כי עצים אלה לא ניזוקו ממכת הארבה בארץ בשנת 1915. כן נהוג להפקיד חפצים וכלים למשמורת מתחת לעצים המקודשים.

לראשונה רוכז כאן מִצְאֵי (אינוונטר) כולל של קברי שיחי' (ולי, חאגי, נבי) ועצים מקודשים אסלאמיים שנבנו והתמסדו בחבל הבשור התחתית ובשוליו בשלהי התקופה העות'מאנית ובראשית תקופת המנדט הבריטי. הרשימה מבוססת על מספר מקורות היסטוריים וכרטוגרפיים. (האתרים בטבלה רשומים מצפון לדרום).

קברים קדושים בתחומי רצועת-עזה (לפי אל עארף, עארף: 187-180):

אלפאלוגי (עזה); שיחי' חמודה (בני סוהילה); אלמגאזי (נוציראת); אבו עוביידה (ואדי א-סלקה) חציר אבו עבאס ו- אלקדאימי (דיר אל בלח); שיחי' מחמד (חאן יונס); שיחי' זַנִיד (רפיח-עריש).

(ונוספים לפי מוסיל, 1907): שיחי' ראשד (נוציראת); שיחי' חמוד (דיר אל בלח); שיחי' עמרי (בני סוהילה); עץ שיזף קדוש (!) סדרת אבו ברהומה (רפיח); קברים שבתחומי העיר עזה - שיחי' ע'דואן, שיחי' עגילון ואחרים לא מופיעים אצל שני המקורות..

מצב האתרים:

שנת 2009 - האתרים בחבל הבשור ששרדו: 10, 15, 21, 27, 28.

שנת 2009 - מקאמים תרבים בחבל הבשור ששרידיהם אותרו: 6, 8, 17, 18.

כארבעה אתרי-קבורה נרחבים קיים לפחות ציון-קבר אחד בולט הנראה כיעד ל"זיארה": 1. חר' כופח'ה,

נ"צ 1177-0987; 2. ח' מדור

(מנדור), נ"צ 0990-0907; 3.

מאגר חולית, נ"צ - 1006

0847; 4. מעבר מקורות, נ"צ

1025-0755.

ד"ר אבי ששון ודן גזית

שיחי' (נבי) נוראן (קיבוץ מגן): עפר יוגב

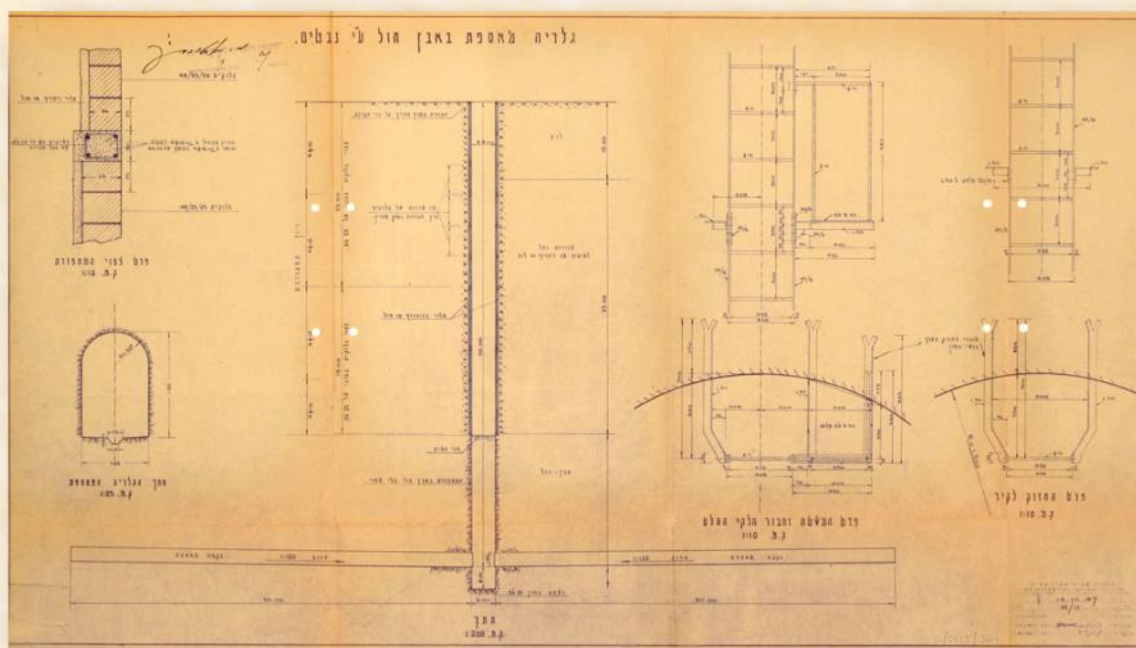
סיפורה של באר ציונית הולמת

כשהגעתי לראשונה למושב נבטים עשיתי סיור בסביבה, ובנבטים הישנה ראיתי באר שכמוה לא ראיתי עדיין: באר רחבה וגדולה בקוטר, דפנותיה עשויות לבנים המסודרות בדיוק מופתי ועליה מבנה בטון כשחלק מהבאר בתוך מבנה וחלקה בחוץ. מוזר מאד. כבר ראיתי הרבה בארות, החל מבארות עתיקות הקיימות לרוב בנגב, דרך בארות של סוף המאה ה-19 שנחפרו בכל מקום שבו ניטעו פרדסים ונזקקו לאספקת מים קבועה, בעיקר במישור החוף וגם קצת בצפון הנגב. אבל באר כזו טרם ראיתי.

יום אחד הגיעו לביקור במושב נבטים שניים ממיסדי בית אשל הסמוכה לנבטים, דן בר-און וזאב (דיבה) גרוזובינסקי. בית אשל הייתה אחת משלושת המצפים שהוקמו בנגב בשנת 1943 למען אחזקת אדמות קק"ל ואדמות יהודים שנרכשו החל משנות השלושים בנגב, לבדיקת אפשרויות יישוב הנגב - ולקיום יישוב חקלאי הרי זקוקים לאספקת מים סדירה. הם סיפרו לי שהם עזרו בחפירת הבאר כפועלים עבור הסוכנות, שלצורך בניית הדפנות הביאו תבנית מיוחדת ללבנים, בעלת עקמומיות קלה המתאימה בדיוק לקוטר הבאר המתוכננת – ושבאותה תבנית הם השתמשו לעשיית לבנים לדיפון העמדות בבית אשל, דבר שעזר להם להתגונן מפני פגזי הצבא המצרי במלחמה. עוד הוסיפו שזאת באר מיוחדת, שנקראה על ידם "שכטה" ונבנתה על סמך בארות דומות הקיימות באיראן. לדבריהם, בניית הבאר הושלמה כמעט לפי התכנון ונפסקה עם פרוץ מלחמת השחרור לאחר כ"ט בנובמבר 1947.

ועוד הוסיף זאב שהוא גויס בשנת 1952, עת מייסדי בית אשל כבר עברו למושב "היוגב" (לאחר סיום מלחמת השחרור הובהר למתיישבי בית אשל שאין למדינה, שזה עתה קמה, כוונה להעביר צינור מים לכיוון יישובם שנחרב כולו בהפגזות - ובלי מים אין יישוב חקלאי ולכן החליטו להקים מחדש יישוב שנקרא "היוגב" בעמק זרעאל).

לאחר זמן מצאנו קשר נוסף לבאר: ידיעה מהיומון "על המשמר" משנת 1954 מספרת על תאונה: שומר מטעם חברת מקורות נהרג בבאר זו. ידיעה מאוחרת, כמה שנים אחר כך, סיפרה שבית המשפט הטיל את האחריות לתאונה על שניים ממנהלי מקורות שלא נקטו בכל האמצעים הנדרשים למניעת התאונה (נישמע מוכר?). המסקנה – כנראה שמבנה הבטון הוקם כדי למנוע תאונה דומה. עבר עוד זמן ובארכיון הציוני

פתאום הבנתי – זו התכנית של הבאר. לא סתם באר חפרו כאן. באר באבן חול הדורשת דיפון למניעת התמוטטות, ובתחתית הבאר זרועות איסוף – מעין מנהרות, בזוית יורדת קלה, כך שכל המים הנאספים בשתי המנהרות יגיעו לתחתית הבאר; כלומר - בדומה למעיינות שיכבה הנפוצים באזורי הארץ האחרים שבהם נחפרו מנהרות כדי להגדיל את שפיעת המעיין. כאן, במקום שבו אקוויפר המים דל, הדרך להגדלת תפוקת הבאר הייתה על ידי הגדלה משמעותית של נפח האיסוף. זהו גם מקור השם "שכטה" = מציצה של המים... ואכן, בארות מסוג זה קיימות באזורים יבשים בעולם, לא רק באיראן אלא אפילו אצלנו בערבה, בארות מסוג "קנת" או "פוגארה", למשל בעין יהב ובעין עברונה.

מדובר בבאר עמוקה מאד – 60 מטר !

ואיך ידעו היכן לחפור? בארכיון המדינה נמצא תחילתו של הסיפור: לקראת עליית 11 הנקודות בנגב ובתוכן נבטים מזרחית לבית אשל, במוצאי יום כיפור 1946 כאשר הוחלט שהשלוחה המזרחית שלצינור המים בנגב מקיבוץ ניר עם תסתיים בקיבוץ חצרים ולא תעבור מזרחה מבאר שבע לעבר בית אשל ונבטים, נדרשו אנשי מחלקת המים של הסוכנות למצוא פיתרון לשני היישובים להשקיית שדותיהם. כראוי לאנשי מדע הם בדקו מחקרים קודמים, את תוצאות מסע גיאולוגי בשנת 1946 ומסעם הם, בדקו את תוצאות הבארות שנחפרו על ידי קק"ל באזור, הכינו חתכים גיאולוגיים משוערים, וכך בחרו נקודה מיטבית לבאר, בקרבת קידוח שכבר היה בשטח (קידוח חמאם), בגובה מעל הוואדי כדי שהמשאבה שתוצב לא תיסחף. הבאר הייתה פיילוט לבארות נוספות שחשבו לחפור במידה ויצליח. בעיה נוספת הייתה בעיית המילוי מחדש. האקוויפר של הנחל, בייחוד לפני מפגשו עם נחל חברון הוא דל מאד. הוא נוצר במשך אלפי שנים מהמים המעטים הנעצרים בעת שיטפון בשלוליות. ולכן הועלתה מחשבה לסכור את נחל ב"ש (אז ואדי מישאש) הסמוך, במספר סכרים (קירות עצירה) שיעצרו חלק מהשיטפונות, ובורות חילחול, מעין מערכת איגום והחדרת מים לקרקע וכך יעשירו מאד את האקוויפר הדל שסביב הנחל. למיטב ידיעתי חלק זה לא בוצע.

הבאר והאיגום תוכננו ע"י "חברת המים הא"י" שכנראה תכננה בארות דומות באזור גוש תל מונד (כפר הס), אך לא באותם ממדים, שהרי כאן מדובר לרדת לעומק של 60 מטר, ואז לחפור שתי מנהרות הצידה, בגובה מטר, 50 מטר לכל צד, ועוד באבן חול!

ושאלה לארכיאולוגים: האם ייתכן שהטכניקה הזו, של הגדלת שטח איסוף המים בנקבות צדדיות באזורים יבשים, נעשתה גם בימי קדם, בבארות עתיקות הקיימות במידבר? למשל, בבאר הרומית בעבדת, או אפילו בבאר שבתל שבע? הרי הידע הטכני היה קיים כבר לפני אלפי שנים.

בתום המלחמה הותקנה משאבה והופעלה הבאר, ואז הוחלט להקים את מושב נבטים מחדש על אדמות יהודים כקילומטר מערבית לנבטים הישנה. ושוב התעוררה שאלת אספקת המים. ומה עושים? מניחים צינור מהבאר למושב, ובהמשך מקימים בריכת מים, להגברת הלחץ ואספקה סדירה. בריכה זו זו קיימת עד היום על כתף אברהם.

בשנת 1953 משלימה המדינה הנחת צינור מים מבאר שבע לכורנוב (דימונה), להרחבת ההתיישבות במזרח הנגב ודרומו, צינור שעבר ליד נבטים ובכך ייתר את הבאר.

תם אך לא נשלם - אמנם קק"ל נטעה חורשות יפות סביב נבטים כולל בית הביטחון והבאר, אך מחלף נבטים בכביש 6 מתוכנן לעבור בקרבה מאיימת לנבטים הישנה ושרידיה, בית הביטחון והבאר שלנו. מתפקידנו לוודא ששני המבנים, בית הביטחון והבאר יישמרו.

גבי בחן - נאמן שימור

הבאר 1949 ברקע נבטים הישנה: זולטאן קלוגר

קיבוץ נגבה לגבורות

"חומה ומגדל" - מבצעי התיישבות אלו באו כתגובה לפרעות שביצעו הערבים, ונועדו לקבוע "עובדות בשטח" על מנת להרחיב את גבולות ההתיישבות העברית - המדינה היהודית העתידית. את הביצוע הוביל ארגון ההגנה, על פי הרעיון והתכנון של שלמה גור (גרזובסקי, חבר בית-אלפא); היישובים הוקמו במהירות (לרוב במהלך יום אחד) כשחומרי הגלם הוכנו מראש. בליל ההקמה הוקם מגדל וסביבו גדר כפולה מלוחות-עץ כשביניהם חצץ כבסיס ליישוב עתידי - ומכאן מקור השם. מעל 50 יישובים הוקמו כמעט ללא הפרעות מצד הערבים ועד מאי 1939 גם באישור שלטונות המנדט הבריטי. לאחר שהבריטים נמנעו החל ממאי 1939 מלתת אישורים, הוקמו היישובים גם ללא הסכמתם. רוב היישובים הוקמו באזורי ספר כדי להשתלט על כמה שיותר שטחים. אזורים שהיו מנותקים זה מזה חוברו, והושגו מטרות מדיניות וביטחוניות שתרמו לאחר מכן לקביעת גבולות מדינת ישראל במסגרת תכנית החלוקה.

נגבה היה אחד האחרונים במסגרת "חומה ומגדל" והדרומי ביותר (הנקודה ה-51). לא רחוק ממנו הוקם כפר-מנחם (הוקם ב-1933 ע"י חברי "ארגון מנחם", במלאת 70 למנחם אוסישקין) כשבועיים אחרי נגבה. לאחר כמה חודשים עברו חברי ארגון מנחם להקים את כפר ורבורג, וחברי השומר הצעיר החליפו אותם בכפר-מנחם. קבוץ נגבה נקרא בראשית דרכו "גבעת גנים" ובהמשך "בית-עפה".

משנת תרצ"ג עד תרצ"ט, 1933-1939 היה הקיבוץ כ"קיבוץ הכשרה" בנחלת-יהודה ושמו היה "גבעת גנים", כשם הגרעין המייסד (כיום ראשון לציון). אל חברי השומר הצעיר מפולין הצטרפו חברי הגרעין "שמיר" מרומניה.

בתחילת יולי 1939 החליטו המוסדות המיישבים להתרחב דרומה מגבולות ההתיישבות של אז, כאשר הנקודה הדרומית ביותר היתה באר-טוביה.

ב-9 ליולי נסעה ועדת הארבעה (צביאלי, הרפזי, לוברני ומישלוב) מטעם "גבעת-גנים" לסקור את המשבצת הדרומית. בערב הביאו להצבעה לפני החברים את הירידה דרומה, למרות הרצון של הגרעין לעלות לצפון. בהצבעה הוחלט לרדת דרומה. התאריך נקבע ל-12/7/39. 42 משאיות שהוכנו מראש עם מאות מלווים, בפיקודו של יוסף רוכל-אביר, ובהובלתו של יצחק דובנו-"יואב", יצאו מבאר-טוביה, והקימו נקודת "חומה ומגדל" - כמה צריפים ואוהלים בתוך החצר. לנקודה קראו "בית-עפה", ע"ש הכפר ממנו נקנו האדמות כמה

שנים קודם, על-ידי יואב ועשהאל צוקרמן מגדרה. לאחר כשנה הוסב שם המקום לנגבה, כדי לסמל את השאיפה להתיישבות יהודית בנגב. מיד עם בואם לנקודה החדשה - הגיעה הודעה מיוסף וייץ (יו"ר מחלקת הקרקעות והייעור בק"ל): "צאו מיד לפתוח תלם ראשון והפגינו את הבעלות על הקרקע". נחמן לוברני התיישב מיד על הטרקטור D2 ויצא לחריש הראשון. במקום לא היו מים זמינים (עדיין לא נחפרה באר) והיה צורך להביא אותם מבאר-טוביה. ב-28/8 יצאו הנהג גרשון רוגוזינסקי ואברהם שק הנוטר במשאית להביא מים ליישוב. לא רחוק מהקבוץ עלו על מוקש, גרשון נפצע קשה ונפטר מפצעיו, ואברהם נהרג במקום.

יום העלייה לנגבה כ"ה בתמוז תרצ"ט - יולי 1939: הארכיון הציוני

עוד שני חברי נגבה נפצעו. כתוצאה מהאירוע, סללו חברי נגבה את כביש ה"סולינג" (ריצוף אבנים) לכיוון ג'וליס. הלקח השני היה בניית מגדל-מים מבטון. [יום העליה לנגבה, סיפורנו- מאיר מינדל].

נגבה במלחמת העצמאות מרפאה תת קרקעית: הארכיון הציוני

** בידיעה בעיתון "דבר", מתאריך: 8 ביולי 1940, תחת הכותרת: "שמות חדשים ליישובים חדשים". כתוב: "לישוב של קבוץ "השומר הצעיר" "גבעת גנים", שחבריו הם מיוצאי פולין, במרחק 10 ק"מ דרומה מבאר טוביה, נקבע השם "נגבה", המסמל את השאיפה להתיישבות יהודית בנגב." [אתר ארכיון העיתונות]

ידיעה נוספת בעיתון "דבר", בעמוד 3, מתאריך: 21 ביולי 1940 (שנה לאחר הקמת הקיבוץ) נכתב: "קבוץ גבעת גנים. בהתאם לאישור רשם האגודות השיתופיות מיום 12 ביולי 1940. הננו להודיע על שינוי שמנו מ"גבעת-גנים" קבוץ השומר הצעיר להתיישבות שיתופית בע"מ, ל"נגבה" קבוץ השומר הצעיר להתיישבות שיתופית בע"מ". [אתר ארכיון העיתונות]

קטעים מתוך מאמר שכתב פרופ' זאב וילנאי ז"ל, אשר היה מגדולי חוקרי ארץ ישראל, בעיתון "דבר" שפורסם ביום 19 ביולי 1939, שבוע אחרי הקמת הקיבוץ:

"הנקודה החדשה הנקראת לפי שעה בשמה הערבי: בית עפה, נמצאת דרומה לבאר טוביה, כ-55 ק"מ מתל-אביב. זו הנקודה הדרומית ביותר המיושבת יהודים. הישוב בית עפה נוסד ביום כ"ה בתמוז תרצ"ט, על אדמת הקרן הקיימת, על ידי חברי קבוץ "השומר הצעיר" "גבעת גנים" אשר בנחלת יהודה. בית עפה העברי שוכן על רמה, 75 מטר מעל הים, המתרוממת על פני השפלה המשתרעת דרומה-מזרחה עד רגלי הרי יהודה הנשקפים מרחוק". בהמשך המאמר מציע זאב וילנאי: "אולי טוב לקרוא לנקודה העברית החדשה 'בית עפרה'. בית עפרה היה ישוב במקומו של הכפר הערבי בית עפה. השם העברי עבר לערבים ונשמטה ממנו אות אחת. הישוב נקרא כך כנראה על שם בתיים העשויים לבני עפר".

נגבה: כאמור, קבוץ נגבה, בעת הקמתו, היה הישוב הדרומי ביותר בארץ ישראל. הוא הוקם במסגרת "חומה ומגדל", בעקבות גזרות "הספר הלבן" וביטא את השאיפה להיאחזות בנגב. מקור שמו של הקיבוץ הוא בבראשית י"ג, י"ד: "וה' אמר אל אברם: שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה".

ב-10 השנים, מהקמת נגבה ועד מלחמת העצמאות, הוקמו בנגב עוד כ-24 ישובים, האחרון היה ברור-חיל שהוקם באמצע המלחמה, והם נתנו את הנגב למדינת ישראל.

עפ"י מאמר של ישראל זיסק - משואות יצחק

נאמני השימור באשקלון – פעילות בונה

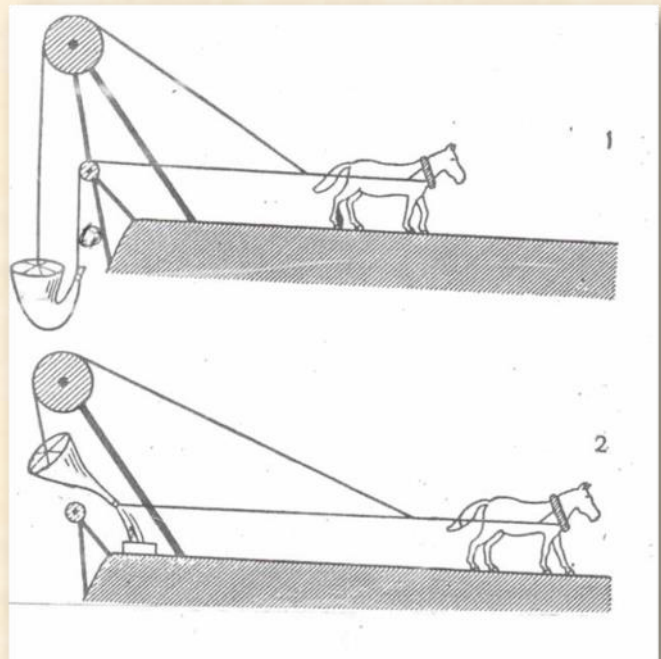
שימור אינו רק שימור פיסי של אתר או בניין; שימור משמעו גם שימור רעיוני וערכי. עם וקהילה בנויים קודם כל מזהות, המורכבת מסינתזה של גיאוגרפיה והיסטוריה. מי שאינו משמר את עברו הגיאוגרפי-היסטורי ואת השרידים בשטח, יאבד את זהותו. צמרת העץ לא תשרוד ללא הענפים, הגזע והשורשים.

שימור אתרי המורשת באשקלון החל לקבל תנופת עשייה בשנת 2008, כאשר ד"ר אבי ששון ערך - בהזמנת ראש העיר מהצרי ובסיועו של סטודנט צעיר (אז) מהמכללה האקדמית אשקלון בשם יואב גולסט - חוברת, שבה סומנו כ-145 אתרים היסטוריים, לא כולל את אלו שבתחומי גן לאומי אשקלון. עד אותה עת, בוצעו מחקרים שונים על אשקלון, בעיקר במכללה האקדמית אשקלון ואף יצאו לאור שני ספרים ובהם מחקרים על תולדות העיר ומורשתה התרבותית. בשנת 2008 הצטרף ההיסטוריון גד סובול לד"ר ששון במטרה לחקור, לתעד ולשמר את האתרים ההיסטוריים של העיר. על בסיס אותו סקר, הוצגה בוועדת השימור ביוני 2010 רשימת אתרים שיש להכריזם כאתרים לשימור שמהם אף הוכרזו 67 אתרים היסטוריים; הרשימה אושרה במועצת העיר, הובאה לידיעת גורמי התכנון וההנדסה ולאחרונה אף סומנו אתרים אלה במפת ה-GIS של העיר. בשנים 2009 ו-2010 הוצבו באשקלון 27 שלטים היסטוריים במתכונת המועצה לשימור ליד האתרים השונים.

כאן המקום להעיר שיש קושי מסוים באכיפה על מי שפוגע באתרי שימור. בניגוד למעמדה של רשות העתיקות - הפועלת מתוקף חוק רשות העתיקות תשמ"ט-1989 - אשר לה קיימים אמצעי אכיפה חוקיים. המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל, שנולדה בשנת 1984, פועלת על פי "חוק התכנון והבניה, תיקון 31, התוספת הרביעית". העמותה הוקמה כדי להציל ולשמר בתים ואתרים היסטוריים בארץ ישראל, אולם: "החוק המתקון לא העניק די סמכויות על מנת למנוע פגיעות אפשריות באתרים המיועדים לשימור ולוועדות השימור לא ניתנו סמכויות אכיפה מיוחדות לאתרים שהוכללו ברשימת שימור".

בשנת תש"ע נפתח באשקלון בית ספר מקיף חדש - מקיף ה' - דרכא, בהנהלת דליה רחמים. בית הספר חרת על דגלו "אימוץ אתר היסטורי ומעורבות חברתית" ובשנת הלימודים תשע"א כבר הוחל בפעילות של תלמידים במסגרת "סיירת גיאוגרפית". בין היתר שוקמו ונוקו אתרים היסטוריים, כמו חצר הקבר הרומי המצויר, בית הטהרה ועוד. תלמידים השתתפו במשך יומיים בחפירות של המשלחת האמריקאית בגן הלאומי

ושיא הפעילות הייתה הקמת חלקת צמחייה היסטורית בגן הלאומי, שהחלה בנטיעת עצים משבעת המינים, נמשכה בשתילת שיחי כופר (חינה) וגפן "אשקלונית" ובעיקר, שחזור גידולו של הבצל האשקלוני (שאלוט). בכך נעזרנו בידע שקבלנו מד"ר סימה כגן בכל הקשור לטיפוח שיחי הכופר ומפרופ' רינה קמינצקי בנושא שחזור הבצל האשקלוני, שתייהן ממכון וולקני בבית דגן - ועל כך תודתנו. את מיזם גידול הבצל ליווה בהתנדבות ד"ר רוס פיטרס מחברת "הזרע", וכמובן תודה מיוחדת להנהלת הגן הלאומי ועובדיו ולאחרונה לדניאל יברקין. את המיזם כולו מלווה אקדמית ד"ר אבי ששון. בשנת תשע"ט הגענו כנראה לתוצאה לה ציפינו - הבצל הרומי ההיסטורי, והשרביט עבר לתלמידי המגמה הביולוגית של בית הספר דרכא.

באר מסוג מישור משופע: גד סובול

באר המישור משופע בגן הלאומי: עפר יוגב

בשנת הלימודים תשע"ח הפיקו התלמידים יין מהגפן האשקלונית אותה טיפחו, ועל כך תודה לנחשון סנה ולד"ר יגאל ישראל שליוו אותנו במיזם זה. בשנת הלימודים תש"פ, יפיקו התלמידים חינה מעלי הכופר ויחקרו כימית/ בוטנית את ה"בצל הרומי". בחלקה ההיסטורית ניצבת באר אשקלונית מטיפוס "מישור משופע", שיטת שאיבה ייחודית לאשקלון ולצפון הנגב. בשנת 2013 הושלמה בניית מערכת השאיבה בתכנון של סובול וששון. במסגרת זו שוקמו הברכות, תעלת הולכה ובניית מתקן השאיבה על ידי תלמידים מבית הספר אורט

אדיבי ועובדי הגן הלאומי אשקלון. מערכת השאיבה פועלת עד היום ומהווה אטרקציה תיירותית חשובה ביותר. בשנת הלימודים תשע"ה, המשיכו תלמידי אורט אדיבי בפעילות שימור כשתכננו ויצרו שרשרת אנטלים חדשה לבאר האנטיליה המיועדת לשיקום בגן הלאומי. בית ספר נוסף שהצטרף למיזם "אימוץ אתר" הוא בית הספר המקיף אורט רונסון, שמספר את סיפורם של אישים באשקלון. החוברת הראשונה של "סיפורי עירי" יצאה לאור בתשע"ג (2013). כאן המקום להודות לגבי' דפנה ביטון, מנהלת האגף לתרבות ונוער בעירייה, המלווה את המיזם מיומו הראשון.

בפברואר 2018 הוקמה קבוצת מתנדבים בגן הלאומי אשקלון וכיום 14 המתנדבים שותפים מלאים בפעילות הגן הלאומי ורשות הטבע והגנים. אנו מאיישים עמדת הדרכה כל שבת ומועד לפני הצהריים, מקיימים הדרכות וסיורים לחברים ומשתתפים בפעילויות יזומות של רשות הטבע והגנים בחוף ובגנים סמוכים. חברים משתתפים בסריקת החופים בעקבות צבי-הים, מזמינים מורי-דרך לסיורים באשקלון ועוד. מקרב קבוצה זו התארגנה קבוצה בת ארבעה חברים שהוכשרו כנאמני שימור: בנצי כהן, מנשה דגן שהוא מורה דרך, פזי קרמר ודב גלבע. הקבוצה הצטרפה לסובול וששון בפעילות ציבורית לשימור אתרי המורשת. בין הפעילויות לאחרונה, השתתפות בישיבה של ועדת השימור העירונית, אליה הוזמנו משתתפי קורס נאמני השימור האחרון לסיור באשקלון, ובכך יצא שמה של העיר בארץ גם באמצעותם.

פעילות בחצר בית ערוסי יוני 2019: גד סובול

כותבי שורות אלה חברו להכנת אחד האתרים ההיסטוריים החשובים - חצר בית ערוסי, לפעילות תלמידים שיאמצו אותו בשנה"ל תש"פ. בית זה שימש כבית מגורים בעיירה הערבית מגידל, שבו התגוררה משפחה מעולי תימן. בחצר הבית שרדו מתקנים שונים לעיבוד מזון, צמחי מרפא ובוסתן קטן המשקפים את מבנה הבית המסורתי. החברים גזמו את צמחיית הפרא בחצר ועתידיים להיות שותפים ומלווים של התלמידים שימשיכו במלאכה. כך יהיה גם באתר בית הטהרה (המסגד הקטן), אותו ניקו תלמידים לאורך כמה שנות לימוד ואתרים נוספים. היעדים לעתיד הם - העמקת הפעילות של התלמידים בכל הקשור לשימור המורשת האשקלונית, מעורבות בתכניות שיקום העיירה מגדל, מאבק על שימור שלולית החורף הנמצאת בסכנת חיסול לטובת אגם מלאכותי בשכונת אגמים, פיקוח על פעילות מתכנני העיר - בין היתר בועדות השימור, נוכחות בישיבות מועצת העיר כשיעלו לדיון נושאי תב"ע ובעיקר: עיניים פקוחות לכל חריגה ופגיעה באתר היסטורי, יהיה זה מבנה או עץ או אתר שלם.

לסיכום:

שימור אתרי מורשת הוא לא רק שימור הבנוי, אלא גם שימור הצומח ושימור המורשת התרבותית של אשקלון. שימור משמעו - בניית ציבור שיבקר ויהיה עין בוחנת לכל הקשור בפגיעה באתרים היסטוריים, בתכניות פיתוח שעלולות לפגוע באתרים היסטוריים וליווי מיזמי מורשת של תלמידי בתי הספר באשקלון. המלאכה מרובה לנוכח תנופת בנייה מסיבית באשקלון, בין היתר על ידי גורמי תכנון חיצוניים.

ד"ר אבי ששון, גד סובול

מתנדבי הגן הלאומי 2019: גד סובול

העיר העתיקה באר שבע בעין הצלם החובב

סדנאות צילום בארץ מתקיימות בכל מיני מקומות וגם בערים – ויש שפע מקומות בארץ הקטנה שלנו...

אבל דומני שחוץ מכמה "משוגעים לדבר" – וכמובן שמדובר בתושבי באר שבע, בראשם ידידינו גואל דרורי, רוב הצלמים החובבים במדינה ורוב מארגני סדנאות הצילום למיניהם עוד לא מבינים מה האוצר שטמון במה שאנו מגדירים כ"העיר העתיקה" בבאר שבע.

העיר מתקופת הטורקים – וזאת ההגדרה הנכונה – זהו אזור לא גדול וקל לבלות בו שעות אחדות ללא קושי מיוחד. באותו האזור, ברחובות בודדים, אפשר למצוא דוגמאות מדהימות של ארכיטקטורה מיוחדת במינה, טיפוסית לתקופה וגם כל מיני תוספות שבוצעו במשך השנים, לפעמים בטוב טעם ולפעמים בנאיביות ובגסות...

בשנים האחרונות, בעידוד וגם בפיקוח של הרשויות, מתפתח האזור כמרכז בילוי ואמנות, בתי קפה ומסעדות נפתחים במקביל לגלריות – ובשעות הערב והלילה כל השכונה מקבלת אווירה מיוחדת: משחקי אור וצל שמשלימים את אפשרויות הצילום של שעות היום ודמדומי הערב בצורה עוצרת נשימה...

ציורי הקיר הולכים ומתרבים, כמה וכמה בתים כבר הוסיפו לחזיתות אמנות עממית לפי הטעם של המתגורר במקום וכל זה בונה פסיפס מגוון ועשיר שנותן לצלם החובב אין סוף אפשרויות, גם בצבע וגם - למה לא - בשחור לבן.

עם הפתיחה בקרוב של ה"צלמניה" – הגשמת חלום של שנים של גואל דרורי, יד ביד עם הסופה האנושית ששמה מיכל מונטל – אין לי ספק שנושא הצילום יקבל דחיפה ענקית בבאר שבע.

חבל שמחוץ לבאר שבע עוד לא הפנימו רוב חובבי הצילום בארץ שיש כאן בנגב עיר מיוחדת במינה, לא פחות ציורית ולא פחות מעניינת מעכו, ירושלים או עכו העתיקה...

ומה לצלם ???

פרטים מיוחדים – קשתות, קירות אבן שהשמש שינה בהם את הצבעים של החום המקורי, דלתות, חלונות, חדרים ריקים שעוד יש בהם פריטים ישנים שמדברים על חיים שפעם היו בהם, אמנות עממית בחזיתות הבתים, ציורי קיר, בנין חרב שהעשבים מכסים אותו, אנשים, משחקי אור בדמדומים ובליילה - רחובות מלאים בילדים ובלהקות בפסטיבלים... אין סוף אפשרויות....

ממליץ בחום...

פרופסור יהודה הוכמן

יו"ר ועדת באר שבע

פרטים מיוחדים בצילומים: יהודה הוכמן

המפעל שסיפק את החרסית לכל תעשיית הקרמיקה בישראל

באמצעות כספי השילומים מגרמניה הוקם מפעל "חרסית וחול זך בנגב", המפעל שבזכותו הוקמה העיירה מצפה רמון.

התמונה מושכת מיד את העין. הכביש מוכר, לא השתנה הרבה מאז צולמה התמונה. במרכז משאית הגוררת באיטיות צינור ענק בפיתולים החדים היורדים למכתש רמון.

הצינור הענק הזה היה חלקו העיקרי של מפעל "חרסית וחול זך בנגב" אשר הוקם במרכז מכתש רמון. חברת "חרסית וחול זך בנגב" הוקמה בשנת 1951 על ידי חברת "מחצבי ישראל", חברה ממשלתית אשר השקיעה כספים גדולים מאוד, רובם מכספי השילומים מגרמניה, בהקמת מפעלי כרייה, חציבה והפקת חומרי גלם בעיקר בנגב. באמצע שנות החמישים הפיקה החברה את מרבית החול והחרסית שנדרשו לתעשיות הזכוכית והקרמיקה בישראל, ואף החלו לייצא חומרי גלם לחו"ל. החברה שלטה על מרבית שטחי הכרייה והחציבה במכתש רמון והעיירה מצפה רמון הוקמה על ידי המדינה כדי לספק מגורים לעובדיה.

במפעל שהוקם במרכז המכתש בשנת 1967 עיבדו מחצב הקרוי "חרסית דמוית- צור" לחומר גלם בתעשיית לבנים חסינות- אש אשר יוצאו מכאן לרחבי העולם, ובעיקר לאיראן כשוק מרכזי.

החרסית דמוית הצור (הקרויה חד"צ בפי מקורביה) נכרתה ברחבי מכתש רמון, נגרסה, הורטבה, מוגנטה להפרדת הברזל המצוי בה והועברה אל הכבשן מיודענו.

זהו גליל פלדה, פאר תעשיית הפלדה האמריקאית, 50 מ' אורכו, 6 מ' קוטרו, אשר הוצב בגובה כ-8 מ' מעל פני האדמה, כשהוא נטוי, כך שחלקו הרחוק נמוך יותר. החומר נשפך לחלקו הגבוה של הגליל ונע מטה בעזרת כוח המשיכה.

וזה לא נגמר כאן. גליל הפלדה הענק הסתובב על צירו אט אט, כמו מערבל בטון עצום ולוהט, וגרם לערבוב מתמיד של החומר.

בקצה הגליל הוצבו מבערי אש אשר חיממו אותו עד לטמפרטורה של 1600 מעלות צלסיוס. החומר הלך והתחמם תוך כדי גלישתו במורד התנור

בסיום תהליך החימום נשפך החומר לתא מצנן פתוח שהיה מותקן מתחת לחלקו התחתון של הצינור. משם הועבר במסוע לתאי אחסון חיצוניים ונשלח במשאיות לנמלי הארץ ולמפעלי תעשייה.

התמונה מושכת מיד את העין. הכביש מוכר, לא השתנה הרבה מאז צולמה התמונה. במרכז משאית הגוררת באיטיות צינור ענק בפיתולים החדים היורדים למכתש רמון: ארכיון חברת "נגב מינרלים תעשייתיים"

החרסית דמויית הצור עברה במהלך החימום תהליך מיצוק והפכה לאבן סינתטית חדשה, שחורה-אפורה, המורכבת ממינרלים שנוצרו בטמפרטורה הגבוהה. אבן זו שימשה בעיקר לייצור לבנים חסינות אש לציפוי פנימי של כבשנים.

המפעל פעל במלוא המרץ עד שנת 2000, אז נסגר לצמיתות. שטחי החציבה העצומים סביבו עברו שיקום נופי ואקולוגי. כיום, מרבית שטחו של מכתש רמון הינו שמורת טבע מוכרזת, וחלקים גדולים אחרים, שנופם נכתש עד היסוד ושוקם לבלתי הכר, הוכרזו בשנה החולפת כגן לאומי "צבעי הרמון".

במרכזו של הגן הלאומי יוקם מרכז מבקרים שיספר את גלגוליו של המכתש, ואין מתאים לכך מצינור הפלדה הענק, שהושאר במרכז האתר כאנדרטה לגלגולים המדהימים שעבר מכתש רמון מאז אמצע המאה ה-20.

תותח החרסית 2017: עופר קוטלר

מתוך בלוג הספרנים: שרון עמבר

בקרו אותנו באינטרנט

המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל

מחוז דרום

<http://www.shimur.org/%D7%A8%D7%95%D7%9D%D7%93>

מפתח כתבות נאמנגב

מס' 1 (2012)

מערכת השקייה חצור.
תערוכה בבאר שבע.
אתר נעלם – ביר אל מחטה.

מס' 2 (2012)

אורוות ביר הדג'.
אירוע "כאן נולדה עיר".
אתר נעלם - בית דראס.

מס' 3 (2012)

שרידי מלחמת עולם 1.
אתר נעלם – תחנת רוח לכיש.

מס' 4 (2013)

אמץ אתר אשקלון.
על בית קמה.
שילוט היסטורי.
מחנות עובדים בדרך סדום.
בית ערוסי.
ביר שנק.

מס' 5 (2013)

אמץ אתר אשקלון.
אתר נעלם - מחנה אבנון.

מס' 6 (2013)

גשרי פריזר.
הגן באשקלון.
אתר נעלם - בית היוצר נוה זוהר.

מס' 7 (2014)

אמץ אתר תלמידי אשקלון.
משומקום לשם מקום.
שלטים היסטוריים.
מחנות עובדים בדרך לסדום.
בית משפחת ערוסי באשקלון.
ביר שנק.

מס' 8 (2014)

כפר חרובית.
נחל עוז.
הרהורי שימור.
שילוט מכתש רמון.

מס' 9 (2015)

משטרת שובל.
מסמיה.
מאיר מינדל ומגדל נגבה.
שילוט ירוחם.
שילוט יבנה.

מס' 10 (2015)

בית פיליפ מורה אילת.
קרית שמואל.
אמנות ביה"ס אשקלון.
שיירת מפוני בארות יצחק.
אתר נעלם ביה"כ - כורכרי בניצן.

מס' 11 (2016)

בן יאיר חלוץ גואלי הקרקעות בבשור.
מחנה ורד.
70 לגל און.
אתר נעלם - חוות אבן ארי.

מס' 12 (2016)

ארגון המגן.
עליית 11 הנקודות.
היהלום המלחמתי שבכתר.
אתר נעלם - חדר אוכל נחל עוז.

מס' 13 (2016)

המוחק ימחק.
גשר ברזל פארק סיירת שקד.
גן אלנבי באר שבע.
אמץ אתר אשקלון.
מפגשים עם צאצאי משפחת גורדון.

מס' 14 (2016)

פרוג'קטור ארז.
התרסקות מטוס בופייטר 171.
תחנת רכבת אשקלון.
מכת שמש.
מכון מים באר טוביה.
בית עם ירוחם.
ביה"ס מצייר באשקלון.

מס' 15 (2016)

תעלומה בעלומים.
מודדי קרקעות ראשונים.
10 משטרות בריטיות.
יצחק פונדק מקים את ערד.
כיצד קק"ל הפסידה פטנט.
מפעלכיתן בדימונה.

מס' 20 (2018)

מעשה עצוב בביצרון גן יבנה.
מתקן התפלה "אילת 1".
נתונים היסטוריים על קרקעות.
בבעלות עיריית באר שבע.
תעלומה בעלומים.
בית האומנים בנגב
עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרים.

מס' 16 (2017)

חדר אוכל קיבוץ ארז.
נפוליונצ'יקים שהצילו ישובים.
שדות תעופה בחבל בשור.
70 לקו המים הראשון.
פנים חדשות למצפה גבולות .

מס' 21 (2018)

ביירות הרוסות באשקלון - מודל התנהגות
עתידי.
שועלי שמשון .
שימור ושיקום שריונית תש"ח.
מעלה עקרבים - מכתב תגובה.
נעמה נאמן מזרחי - מנהלת מחוז חיפה וגליל
מערבי.
מתנדבים בגן הלאומי אשקלון.

מס' 17 (2017)

"שיר על כפר בדרום" - כפר-ורבורג.
באש או בחרב 1917 – 1918.
תלמידים כותבים ערכים על אתרים
היסטוריים באשקלון לויקיפדיה.
מסע בין אתר לטירה.
תחנת משטרת טגארט בית גוברין.

מס' 22 (2018)

טייס אילתי – רס"ן בנימין כהנא ז"ל.
אורי בן ציוני - מנהל מחוז צפון.
סיור נאמני דרום במגזר הבדואי.
חדר האוכל קיבוץ גת.
חוות מרים.
שדה התעופה בקסטינה - מורשת המאבק
לעצמאות.

מס' 18 (2017)

דוד טוביהו - הבונה הגדול של באר שבע.
מאה שנה לרכבת התורכית אשר חצתה את
משואות יצחק.
גלויות מצוירות.
ההונאה הגדולה, הקשר הבולגרי וסייפני
המדבר.
מגדל המجدל (מגדל-אל-מג'דל) - בין יישוב
ערבי לעיר ישראלית.
זוכרים בעזרת קק"ל - תזכורת לשני אירועים
מתש"ח.

מס' 23 (2019)

ביר שנק.
חלקת צמחייה היסטורית בגן הלאומי
אשקלון.
בארות באר שבע לשימור ושיקום.
באר הגר - פארק ירוחם.
המכון לחקר הנגב - אתר מורשת בבאר
שבע.
מעברת סעד – תקומה.
סיבוב בחדר האוכל קיבוץ אילות.

מס' 19 (2017)

בית העם הנטוש במושב ביצרון.
תגובה לכתבה מהגליון הקודם.
סיפורה של רכבת בית החולים על הגשר
הטורקי בבאר שבע.
מעלה עקרבים - כביש ללא אבא.
איציק שוויקי - מנהל מחוז ירושלים.

מס' 24 (2019)

חוות שנלר.
מה שבאמת עוטף את עזה.
סיור פרויקטים במחוז דרום.
גבעת התאנים.
סיבוב בחדר האוכל בקיבוץ כרם שלום.
בארות המים כגורם מרכזי לקיום של ב"ש.
התיעוד החזותי של המרכז להנצחת מורשת
גוש קטיף וצפון השומרון.
אתר נעלם: צריף אפיית המצות, תפרח.